

“Een oefening in zindelijk denken”

Bij het afscheid van J.J. Voskuil

A.J. Dekker

Toen J.J. Voskuil op 1 juli 1957 als eerste (adjunct) wetenschappelijk ambtenaar op de afdeling Volkskunde met zijn werkzaamheden begon, zal hij niet beseft hebben dat dit zijn laatste baan zou zijn en dat hij die precies dertig jaar zou vervullen. Voskuil had Nederlands gestudeerd en was daarna leraar en vertaler geweest. Een ervaren wetenschapper was hij niet en wat het vak volkskunde precies inhield, stond hem ook niet helder voor de geest. Hoewel dat voorlopig zo zou blijven, moest hij toch direct aan de slag, want het hoofd van de afdeling Volkskunde, P.J. Meertens, zette hem op het toen nog enige project van de afdeling, de Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België, waarvan de eerste aflevering nog moest verschijnen. Het oorspronkelijke doel van de atlas was het reconstrueren van oude cultuurgebieden en grenzen. Men ging ervan uit dat de kaarten, getekend op grond van twintigste-eeuws vragenlijstmateriaal, nog net een indruk konden verschaffen van de culturele situatie van voor de grote veranderingen ten gevolge van de industrialisering, verstedelijking en ontsluiting van het platteland. De eerste aflevering was gewijd aan onderwerpen uit de sfeer van het volksgeloof (dwaallicht, heksen, weerwolf, vuurman en wilde jacht) en Voskuil moest er een commentaar bij schrijven. Een satanische opdracht. Hij was zo verstandig om zich te beperken tot een samenvatting van de antwoorden op de vragenlijsten en zich niet te laten verleiden tot verklaringen. Toen de eerste aflevering verscheen werd op het ontbreken van een verklarend commentaar uiteraard kritiek geleverd. In een dergelijk commentaar zou behalve aan de herkomst en verspreiding van de in kaart gebrachte geloofsopvattingen ook aandacht besteed moeten worden aan de intensiteit en de huidige functie ervan¹.

1. Er was o.a. ernstige kritiek op de onvolledigheid van de gegevens. Deze kritiek leidde tot een grootscheepse inventarisatie van volksverhalen. Zie hierover Voskuils voorwoord bij *Volksverhalen uit Gooi- en Eemland en van de westelijke Veluwe*. Deel 1. Amsterdam 1979.

Dat laatste was onmogelijk, schreef Meertens in de inleiding op de tweede aflevering, het vragenlijstmateriaal was hiervoor te beperkt. Ook een persoonlijk bezoek aan de medewerkers zou op dergelijke vragen geen echt betrouwbaar antwoord garanderen. Maar wel zou voortaan bij de kaarten een wat uitvoeriger commentaar worden geleverd dat dan ook persoonlijk zou worden gesigneerd². In het commentaar dat Voskuil in de tweede aflevering bij de kaarten 18-20 van resp. de kinderschrik, de watergeest en waterschrik, en de korenschrik schreef, ging hij inderdaad uitvoerig in op de mogelijke herkomst en verspreiding van deze figuren. Wat hierbij opvalt is dat hij, bij alle voorzichtigheid in de interpretatie die hij tentoonspreidt, toch in een aantal gevallen een reuzensprong in de tijd terug maakt om het twintigste-eeuwse kaartbeeld te verklaren. De eerste eeuwen na Christus en de brons- of ijzertijd worden, met de nodige restricties, als ontstaansperioden van kinderschrikfiguren genoemd, terwijl er nauwelijks historische gegevens zijn die dat kunnen onderbouwen. Opvallend is ook dat hij de verklaring voor de verspreiding van verschijnselen, bijvoorbeeld van het spinwif en spin-an³ en van de rogge-moeder⁴, zoekt in de bewoningsgeschiedenis van een streek. Dit verraadt nog een statische opvatting van de cultuur, geheel volgens de volkskundige traditie waarmee hij de eerste jaren op het volkskundebureau werd geconfronteerd. Heel langzaam heeft hij zich hiervan weten te bevrijden. Nog in zijn commentaar op het ophangen van de nageboorte van het paard gaat hij ervan uit dat men "in de verspreiding van een gebruik de sleutel heeft tot de datering van de cultuur waarin het ontstaan is"⁵. De verspreidingskaart van het ophangen van de nageboorte van het paard, getekend op basis van vragenlijstmateriaal uit 1957 en 1958, wijst volgens hem op ontstaan van dit gebruik vóór de Karolin-gische periode. Overigens tracht hij in dit commentaar het kaartbeeld al voornamelijk te verklaren d.m.v. eigentijdse factoren zoals de sociale samenstelling van het medewerkersapparaat, de rationalisatie van het landbouwbedrijf

2. *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. Commentaar aflevering 2. Antwerpen 1965, p. 6.

3. *Idem*, p. 153: "Drente behoort tot de vroegst bewoonde streken van ons land en is door zijn ligging tot in de negentiende eeuw betrekkelijk geïsoleerd gebleven. Over de continuïteit in de bevolking in de praehistorische tijd bestaan verschillende opvattingen, naarmate meer of minder betekenis wordt gehecht aan verandering in het dodenbestel, de vorm van de vazen enz., zodat het niet mogelijk is een datum post quem op te stellen".

4. *Idem*, p. 146: "Tenslotte wijs ik nog op een merkwaardigheid in de verspreiding van de rogge-moeder. Zet men de bovenstaande gegevens uit op een bodemkaart, dan blijkt dat ze op twee uitzonderingen na (C 26a [Westernieland] en 12a [Nieuw Buinen]) alle liggen op de zand-eilanden van Duurswolde, het Oldambt en Westerwolde. Op grond van deze verspreiding en van die van de rogge-moeder in het aangrenzende duitse gebied heb ik aannemelijk trachten te maken [in zijn artikel 'De rogge-moeder' in: *Volkskunde* 66 (1965) p. 153-180] dat de rogge-moeder dateert uit de eerste eeuwen van onze jaartelling, zonder dat ik daaraan de conclusie wil verbinden dat het een oorspronkelijke korengeest is, zoals Mannhardt dat wilde".

5. *Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België*. Commentaar Aflevering 4. Antwerpen/Utrecht 1969, p. 44. Dit commentaar was in 1968 al afgesloten.

en, daarmee samenhangend, de ontwikkeling van het landbouwonderwijs. In zijn een jaar later geschreven artikel over het Volkskundebureau stelt hij voor het eerst duidelijk dat een verspreidingskaart op basis van één vragenlijst slechts een overzicht biedt van de verspreiding op “één bepaald ogenblik of op zijn best in één bepaalde periode”⁶. Deze opvatting van de kaart zal hem later in de Europese Volkskunde-atlas in conflict brengen met degenen die het daar voor het zeggen hebben.

De nieuwe kijk op de verspreidingskaart was het resultaat van veranderingen in de opvatting van het vak binnen de muren van het Volkskundebureau, die volgens Voskuil “geruisloos, zonder persoonlijke spanningen” verliepen⁷. Dit in tegenstelling tot de tumultueuze ontwikkelingen in de Duitse volkskunde die in dezelfde periode plaatsvinden. Op de verandering in Voskuils opvatting van de volkskunde, die tussen 1965 en 1970 in hoofdzaak consequenties heeft voor de opstelling tegenover de geografische methode, zijn diverse factoren van invloed geweest.

In de eerste plaats wil ik de uitbreiding van de wetenschappelijke staf van het Volkskundebureau noemen. Sinds de indiensttreding van de tweede wetenschappelijk ambtenaar J.A. Baarspul in 1965 en de derde, A.J. Dekker, in 1967 was er een informele, maar wel langdurige en intensieve discussie over de doelstelling van de volkskunde, met name over het nut en de mogelijkheden van de geografische methode, op gang gekomen. Beide nieuwkomers stonden uitermate sceptisch tegenover het atlaswerk. In de redactievergadering van de Volkskunde-atlas op 4 december 1967 verklaart Voskuil, naar aanleiding van de eis van K.C. Peeters dat kaarten alleen gebaseerd mogen zijn op “volledig” – voor iedere plaats een gegeven – enquêtemateriaal, dat “men niet te zware eisen kan stellen omdat de geografische methode op zichzelf door velen als problematisch wordt gezien. Op het Volkskundebureau in Amsterdam voelt men over het algemeen meer voor monografieën met kaarten, dan voor kaarten met commentaar”. In feite was in Amsterdam toen al de oorspronkelijke opzet van de volkskunde-atlas verlaten en was de kaart meer een facultatief hulpmiddel met een illustratieve functie bij een historisch proces geworden.

Op het Volkskundebureau werd in die tijd met veel meer enthousiasme de meeste energie gestoken in de opbouw van een kaartstelsel waarin jaarlijks zo’n 40.000 volkskundige gegevens uit allerlei bronnen werden ingevoerd⁸.

6. J.J. Voskuil, *Volkskundebureau*. Mededelingen van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde 21 (1969) p. 12-18: 13.

7. J.J. Voskuil, *Geschiedenis van de volkskunde in Nederland*. Volkskundig Bulletin 10 (1984) p. 50-63.

8. Het jaarverslag over 1968 noemt een aantal van 490.000 kaartjes; in 1969 en 1970 groeide dit aantal naar 535.000, resp. 577.000.

Het plan was om in deze databank "alle nederlandse volkskundige gegevens"⁹ onder te brengen en zo een solide basis te leggen voor onderzoek naar de regionale verspreiding en vooral historische ontwikkeling van verschijnselen. Het leek een aantrekkelijk idee om in de toekomst op basis van dit materiaal in de vorm van afleveringen een volkskundig woordenboek te publiceren ter vervanging van het woordenboek van Ter Laan¹⁰. Dit idee is door de loop van de verdere gebeurtenissen op de achtergrond gedrongen.

En daarmee kom ik op de tweede factor die op de 'geruisloze verandering' binnen het Volkskundebureau van grote invloed is geweest: de medewerking aan het project van de Europese Volkskunde-atlas, waarvan Meertens secretaris was. Als redacteur van de Nederlands-Vlaamse Volkskunde-atlas nam Voskuil in maart 1968, voor het eerst, deel aan de tweede werkbijeenkomst van de Europese volkskunde-atlas (EA) te Bonn. Daar werden door G. Grober-Glück en G. Wiegelmann over doel en methode van de Europese Volkskunde-atlas enige bezorgde en kritische opmerkingen gemaakt die indirect ook betrekking hadden op de Nederlandse atlas¹¹. Maar de critici hadden nog weinig macht in de vergadering. Besloten werd om gewoon door te gaan met de plannen en een reeks van nieuwe onderwerpen, voornamelijk uit de materiële cultuur, aan te pakken, o.a. het oogstgereedschap, de wanden van het huis, en kerstblok en kerstgroen."Waarschijnlijk het belangrijkste tijdens deze werkbijeenkomst was het contact met ervaren, theoretisch onderlegde volkskundigen, vooral buiten de vergaderingen om. Dit werkte als een katalysator op Voskuils volkskundig denken.

Terug in Amsterdam werd snel besloten om actief aan de projecten van de Europese atlas mee te werken. Het enthousiasme werd voor een belangrijk deel bepaald door het feit dat er eigenlijk geen duidelijk alternatief was. Er bestond immers weinig animo om door te werken aan de Volkskunde-atlas voor Nederland en Vlaams-België, vooral door het ontbreken van een inspirerende doelstelling. De plannen voor het volkskundig woordenboek waren nog niet op korte termijn realiseerbaar. Welbeschouwd kwam de medewerking aan dit internationale project Voskuil goed uit. Het gaf weer richting en extra gewicht aan de werkzaamheden van het Volkskundebureau en bood de nog weinig ervaren stafleden tijd om zich verder in te werken. De Volkskunde-commissie, die direct verantwoordelijk was voor de werkzaamheden van het Volkskundebureau, ging enkele weken later accoord met de plannen. Bovendien aanvaardde ze Voskuils voorstel om in het vervolg de kaarten met

9. J.J. Voskuil, *De trefwoordencatalogus op het Volkskundebureau in Amsterdam*. Volkskunde 70 (1969) p. 44-57: 45.

10. Idem, p. 45.

11. *Bericht [über die] zweite Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den Volkskundeatlas Europas und seiner Nachbarländer 12.-15. März 1968 in Bonn*. Hrsg. im Auftrag der Ständigen Internationalen Atlaskommission. Zusammengestellt von J. Fellenberg gen. Reinold. Bonn 1970, p. 92-111.

commentaar afzonderlijk te publiceren in plaats van te ze bundelen tot een aflevering¹². Dit was in feite de doodsteek voor het project van de Volkskundeatlas voor Nederland en Vlaams-België.

Het werk volgens de geografische methode kreeg op het Volkskundebureau door deze ontwikkelingen een nieuwe, krachtige impuls. Zo werden alleen al in 1968 voor de EA twee vragenlijsten over resp. de dors- en maaiapparatuur uitgezonden en werden achtereenvolgens proefkaarten getekend van de verspreiding van de jaarvuren, de dorsmethoden, de dorsvlegeltypen, de maaiapparatuur, de kerstboom omstreeks 1900 en van het materiaal waaruit de wanden van het huis omstreeks 1850 en omstreeks 1900 werden opgebouwd. Ook werd direct begonnen met de interpretatie van de kaarten ten behoeve van het commentaar. Al spoedig moest de conclusie getrokken worden dat verspreidingskaarten geen informatie verschaffen over een verleden, maar vaak betrekkelijk recente ontwikkelingen weerspiegelen en dat iedere kaart zijn eigen specifieke verklaring vereist.

Toen in 1968 twee proefkaarten van de verspreiding van de kerstboom in Nederland omstreeks 1900 en 1934 getekend werden, bleken deze geen duidelijke, regionaal begrensde verspreidingsgebieden te vertonen. De kerstboom komt in beide jaren, maar in 1934 veel frequenter dan in 1900, overal in het land voor. Over deze kaarten merkt Voskuil enkele jaren later, in 1972, in een lezing voor studenten van Wiegmann het volgende op:

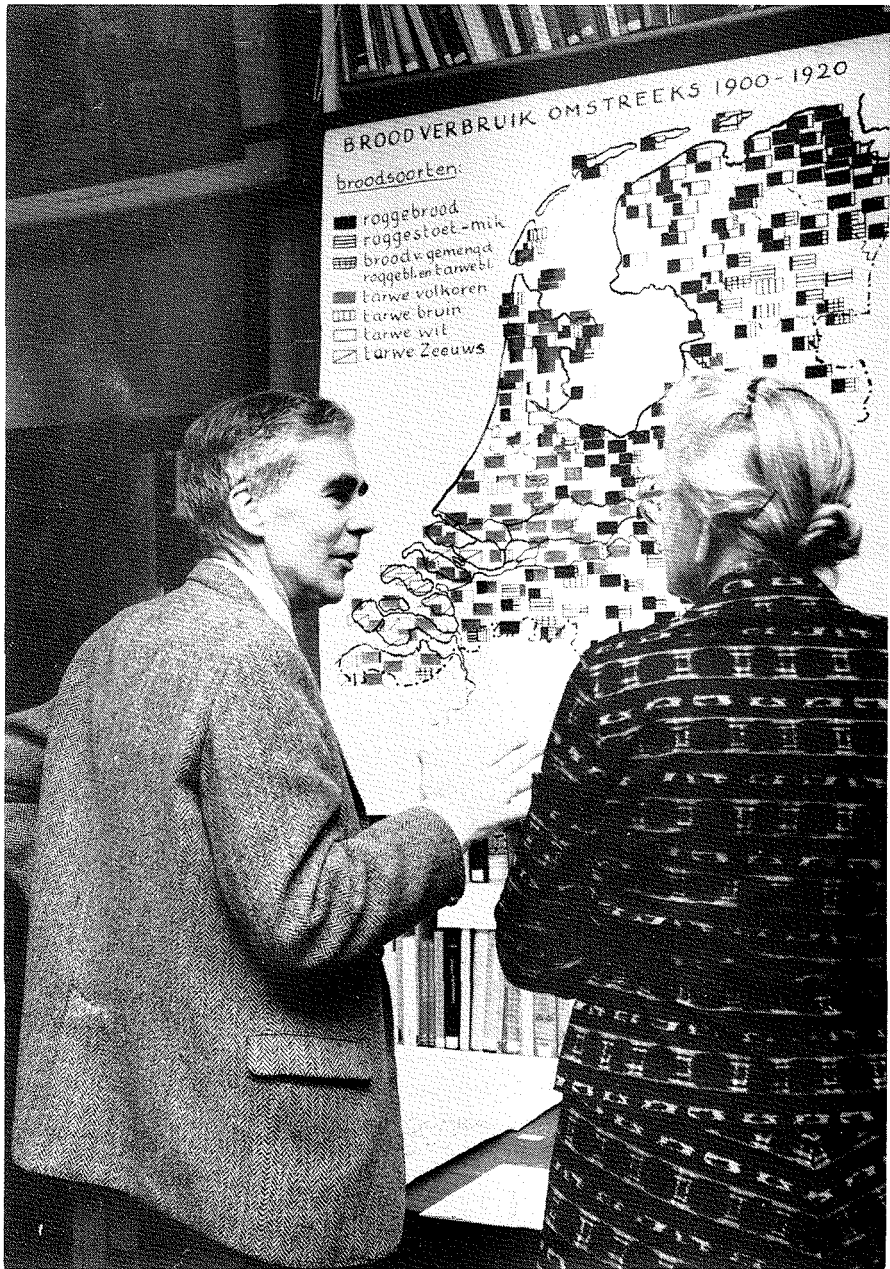
Was schenken uns nun diese Karten außer der Freude, etwas auf einer Karte eingezeichnet zu haben? Sehr wenig. Man sieht eigentlich nur, daß der Brauch nach 1900 stark zugenommen hat. Ob die Daten aus der Zeit vor 1900 Reste einer älteren Tradition sind, die dann nachher wieder aufgelebt ist, oder daß der Brauch spontan entstanden ist, oder aber sich sprungweise, sei es aus dem Osten, sei es aus dem Süden, über das Land verbreitet hat, kann man aus ihnen nicht ersehen. Nur eine wellenartige Verbreitung scheinen sie auszuschließen¹³.

Terwijl hij zich aan het slot van deze lezing vanwege het ontbreken van historische, statistisch betrouwbare gegevens pessimistisch toont over de mogelijkheden om het verspreidingsproces te reconstrueren, ziet hij meer heil in wat hij de cultuurhistorische benadering van het onderwerp noemt: het vaststellen van de factoren die in de verspreiding van de kerstboom een rol hebben gespeeld. In deze benadering speelt de cartografische methode dus geen rol meer¹⁴.

12. Notulen van de vergadering van de Volkskundecommissie op 22 april 1968.

13. J.J. Voskuil, *Die Diffusion des Weihnachtsbaumes in den Niederlanden*. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 20 (1973) p. 92-104.

14. Dit is duidelijk te zien in de later verschenen artikelen van A.J. Dekker over dit onderwerp: *De opkomst van kerstboom en kerstviering (ca. 1835-1880)*. Volkskundig Bulletin 8 Jahrbuch für Volkskunde 25 (1983/84) p. 117-140.

Voskuil zelf heeft echter nooit definitief de cartografische methode waar- wel gezegd. Integendeel, juist in de tijd waarin ernstige twijfels overheersten aan de mogelijkheden ervan zette hij zich fanatiek aan de verklaring van de kaart van de dorsvlegeltypen die, anders dan de kerstboomkaarten, wel een duidelijk regionaal verspreidingspatroon vertoonde. Omdat de antwoorden op de vragenlijst tal van onduidelijkheden bevatten, werden aanvullende vragen gesteld aan de correspondenten, werd een enquête gehouden onder de streek- musea en, het belangrijkste, ging Voskuil de boer op om de vlegels met eigen ogen te zien en te praten met degenen die ze zelf hadden gebruikt of nog gebruikten. In hetzelfde jaar 1968 legde hij tientallen bezoeken af in Noord- en Zuid-Holland. Door dit persoonlijke contact met de werkelijkheid kreeg hij een veel duidelijker beeld dan voorheen van het functioneren van de dors- vlegel op het boerenbedrijf, de wijze waarop dit gereedschap wordt gehan- teerd, het verschil in arbeidsvermogen van de verschillende vlegeltypen en de mening van boeren over dit gereedschap. Het veldwerk, gecombineerd met landbouwhistorische gegevens, liet eigenlijk voor het eerst overtuigend zien dat een kaartbeeld het resultaat kan zijn van zeer recente en zeer gecompli- ceerde ontwikkelingen van allerlei aard die het zicht op een ver verleden belem- meren¹⁵. De kaart verloor hierdoor zijn enigszins magische karakter als bron voor de kennis van het verleden en kreeg de status van een toevallige moment- opname.

Daarmee had de kaart voor Voskuil niet geheel zijn waarde en aantrekke- lijkheid verloren. In zijn artikel over de kervvlegel zegt hij aan het slot te hopen de lezer ervan overtuigd te hebben dat “er ook in het schijnbaar onbe- weeglijke beeld van de verspreiding van een verschijnsel beweging zit, mits men zich maar van voldoende gegevens over zijn functie verzekerd heeft”. Ik heb de indruk dat hij er een zeker behagen in schepte om aan te tonen dat de statische situatie die een verspreidingskaart suggereert, op gezichtsbedrog ber- rust. Niet alleen omdat hij zelf van dat statische karakter was uitgegaan, maar omdat nog steeds veel volkskundigen daarin geloofden. Beweging brengen in ogenschijnlijke onveranderlijkheid, laten zien dat de zaken anders en gecompli- ceerder zijn dan ze op het eerste gezicht lijken, dat wordt een belangrijk, steeds weer terugkerend motief in zijn wetenschappelijk werk.

Dit nieuw verworven inzicht leidde onvermijdelijk tot een kritische op- stelling tegenover vakgenoten die zich nog steeds, bewust of onbewust, lieten leiden door de continuïteitsgedachte. In de eerste plaats in de EA, waar hij al tijdens de werkbijeenkomst in Helsinki in 1970 tot de groep opposanten tegen het bestuur behoorde. De kritiek richtte zich tijdens deze en de volgende bijeenkomsten telkens weer tegen de idee van de continuïteit van de pre-

15. Zie J.J. Voskuil, *De kervvlegel*. In: Vriendenboek voor A.J. Bernet Kempers. Arnhem 1971, p. 117-122.

industriële cultuur, waarvan de relicten nog steeds onder het ‘volk’ zouden voortleven¹⁶. Sprekend over de pogingen van de samensteller van de Nederlandse vragenlijst over de wieg (1939) om de recente wiegvormen, met name de staande wieg, buiten de antwoorden en dus buiten de kaart te houden, merkt hij het volgende op:

Damit tat er, was wir noch immer tun, wenn wir uns winden und drehen, um den idealen Stützpunkt für das vorindustrielle Zeitalter zu finden, wo dieser auch liegen mag. [...]

Welche Absichten hatten die Aufsteller des Fragebogens, als sie eine solche Karte zu erzielen suchten? Die Behauptung, daß sie, mittels der Eliminierung der jüngsten Entwicklung, ein Instrument in die Hände zu bekommen meinten, um in die Vergangenheit vorzudringen, scheint mir nicht unrichtig zu sein, und ich kann mich nicht dem Eindruck entziehen, daß wir in schwachen Momenten noch immer so denken¹⁷.

Ook dichterbij huis ontstonden er geleidelijk spanningen tussen Voskuil en andere volkskundigen. Ze zijn te herleiden tot de verschillen in opvatting van het vak, die bij dit vak meestal verband houden met de emotioneel bepaalde, culturele behoeften van de betrokkenen. De conflicten kwamen voort uit de formele band van de Volkskundecommissie die direct verantwoordelijk was voor het Volkskundebureau, met het tijdschrift *Volkskunde*. Sinds 1940 was *Volkskunde* het officiële orgaan van de commissie. Er was een Nederlands/Belgische redactie. In 1968 werd *Volkskunde* tevens het officiële orgaan van de in 1967 opgerichte Vereniging voor *Volkskunde* waarvan K.C. Peeters, de Belgische redacteur van *Volkskunde*, de voorzitter was. De vereniging stelde zich, naar het voorbeeld van vergelijkbare volkskundeverenigingen in andere landen, ten doel de wetenschappelijke beoefenaren van de volkskunde en de vele belangstellenden in Vlaanderen organisatorisch te bundelen. De leden van de Vereniging kregen automatisch het tijdschrift *Volkskunde* toegestuurd. *Volkskunde* had weinig abonnees en was noodlijdend. De jaarlijkse tekorten werden door het Vlaamse Centrum voor Studie en Documentatie, dat het beheer van het tijdschrift voerde, aangezuiverd. Peeters, een goed organisator, kreeg hierdoor een stevige greep op het beleid van het tijdschrift.

Voskuil was in de redactievergadering van 4 december 1967 met ingang van nummer 3/4 van jaargang 1968 tot redactiesecretaris voor Nederland benoemd. J. Theuwissen werd redactiesecretaris voor België¹⁸. Al in 1963

16. Zie over dit conflict de bijdrage van H.L. Cox elders in dit nummer. Zie verder J.J. Voskuil, *De eerste aflevering van de Europese Atlas. En de laatste?* *Volkskundig Bulletin* 8 (1982) p. 180-194; idem, *De beperkingen van de geografische methode*. *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) p. 111-125.

17. J.J. Voskuil, *Die Wiege in den Niederlanden*. *Ethnologia Europaea* 8 (1975) p. 156-167: 157-158. De vertaling van dit artikel verscheen met enkele kleine wijzigingen in het *Volkskundig Bulletin* 1 (1975) p. 4-28.

18. Vanaf 1972 waren beiden redacteur-secretaris.

was er sprake van geweest om Voskuil in de redactie op te nemen. Meertens had dat voorgesteld, maar er meteen aan toegevoegd dat Voskuil wel niet bereid zou zijn¹⁹. Meertens had goed getaxeerd. Ook wanneer Peeters in 1966 een vernieuwing en vooral verjonging van de redactie wil en daarbij onvermijdelijk de naam van Voskuil valt, weet deze dat af te houden. Uiteindelijk wordt besloten dat alleen Peeters en Meertens de redactie zullen blijven vormen. Wel zal er een redactieraad geformeerd worden waarvan Voskuil voor Nederland de redactiesecretaris wordt. Zijn geringe animo om bij het tijdschrift *Volkskunde* betrokken te worden hangt, afgezien van het ontbreken van enige professionele geldingsdrang, nauw samen met de zwakke positie van de volkskunde in Nederland. Er was geen wetenschappelijke achterban van enige betekenis die voor interessante kopij kon zorgen. Ook de staf van het Volkskundebureau was nog weinig produktief. Bovendien gingen de schaarse goede artikelen van Nederlandse volkskundigen soms ook nog naar het tijdschrift *Neerlands Volksleven*, het orgaan van het Nederlands Volkskundig Genootschap, dat de regionale volkskundigen en heemkundigen in Nederland verenigde. In Vlaanderen lag de zaak geheel anders. Het tijdschrift *Volkskunde* had daar om te beginnen geen concurrent. Maar ook was er een veel grotere actieve achterban van volkskundig geïnteresseerden dan in Nederland. De Vlaamse redactie onderhield nauwe banden met zowel universitaire kringen als met de heemkundekringen in de verschillende regio's. Aan kopij was daar geen gebrek, al viel op de kwaliteit wel wat aan te merken. De redactie voerde echter op dit punt een ruimhartig beleid. Het gevolg was dat *Volkskunde* een uitgesproken Vlaams stempel droeg. Dit droeg er in hoge mate toe bij dat de staf van het Volkskundebureau zich niet met dit tijdschrift verbonden voelde. Dit gold ook voor de Volkskundecommissie. Alleen Meertens schreef er regelmatig in en ik heb de indruk dat in Amsterdam de neiging bestond het tijdschrift dan ook vooral als een zaak van hem alleen te beschouwen.

Toen Voskuil redactiesecretaris was geworden, werd er vanuit de redactie steeds meer druk op hem uitgeoefend om zelf bijdragen te leveren. Hij werd in de eerste plaats, zeer tegen zijn zin, min of meer geprest om boeken te gaan recenseren²⁰. Om een verantwoord oordeel te geven moest hij zich intensief in de methoden en theorieën van de volkskunde verdiepen. Hij had daar steeds een grote weerzin tegen gehad, maar nu was er geen uitwijken meer mogelijk. Bij het recenseren stuitte hij al snel op dezelfde verouderde volkskundige ideeën waarmee hij ook bij het atlaswerk geconfronteerd werd. Zijn afkeer van deze ideeën werd versterkt doordat hij in ongeveer dezelfde tijd kennis maakte

19. Notulen redactievergadering d.d. 30-9-1963.

20. Zijn eerste recensies verschenen in 1969.

met de, vooral na 1969, groeiende kritiek binnen de volkskunde daarop, met name uit het kamp van de Tübingers²¹. Voskuils kritiek ontladde zich, niet geheel toevallig, in eerste instantie over een aantal werken van Nederlandse volkskundigen²². Zijn kritiek komt er op neer dat zij de volkskunde als een rariteitenkabinet van 'olde gebruke' beschouwen. Volkskundige verschijnselen worden door hen niet in een functionele context geplaatst, maar primair als curieuze relictten van een lang vervlogen cultuur opgevat. Vooral zijn kritiek op *Folklore der Lage Landen* was keihard gesteld en kwam keihard aan. Dit boek was een verzamelbundel waaraan vrijwel alle gerenommeerde Nederlandse volkskundigen, Meertens inclusief, en de Vlaming R. van der Linden een bijdrage hadden geleverd. Redacteur ervan was Tj.W.R. de Haan, de drijvende kracht in het Nederlands Volkskundig Genootschap en het tijdschrift *Neerlands Volksleven*. Het boek gaf volgens Voskuil een incoherent beeld van het vak en dat kwam door het onkritische gebruik van de centrale volkskundige begrippen traditie en volk. De auteurs gaven telkens een andere, vaak onderling tegenstrijdige inhoud aan die begrippen en redacteur De Haan had in zijn inleiding eveneens verzuimd ze helder te definiëren. Ze blonken dan ook uit door een grote vaagheid, die de auteurs alle speelruimte bood om de fictie van een onveranderlijke 'volkscultuur' in stand te houden.

Voskuils kritiek viel niet bij iedereen in even goede aarde, met name niet bij De Haan. Er ontstond een wat geïrriteerde sfeer tussen het Volkskundebureau en De Haan en diverse volkskundigen die op zijn lijn zaten. Zij verweerden zich niet openlijk tegen de kritiek, maar begonnen wel wat te mopperen over het Volkskundebureau, dat als een ivoren toren werd voorgesteld, bewoond door een stel academici die geen voeling hadden met het echte volksleven zoals zij, bovendien zelf weinig schreven, maar wel telkens kritiek hadden op de geschriften van anderen. Deze kritiek op het Amsterdamse Volkskundebureau bleef niet tot De Haan en zijn Nederlandse relaties beperkt, maar klinkt, zoals we nog zullen zien, op zeker moment ook uit de Vlaamse redactie van *Volkskunde*.

Voskuils toegenomen betrokkenheid bij het tijdschrift dwingt hem ook om regelmatig artikelen te leveren. In de redactieraad wordt daarop aangedron-

21. Vgl. zijn recensies van *Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem*. (*Volkskunde* 71 (1970) p. 168-171) en van *Abschied vom Volksleben (De Tübingers nemen afscheid om te blijven)*. (*Volkskunde* 72 (1971) p. 369-374).

22. De kritiek betrof de volgende boeken: S.J. van der Molen, *Vrijdag de 13de. Bijgeloof en wat er achter zit*. (*Volkskunde* 72 (1971) p. 196-197); H.L. Kok, *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland* (*Volkskunde* 72 (1971) p. 280-281) en *Folklore der Lage Landen (Volkskunde aan de voeten van een carnavalsreus)*. (*Volkskunde* 74 (1973) p. 120-129). Dezelfde kritiek formuleerde hij nog wat systematischer naar aanleiding van het boek van S. Svensson, *Einführung in die europäische Ethnologie. (Kritische kanttekeningen bij een handboek voor de volkskunde)*. (*Volkskunde* 75" (1974) p. 129-134).

gen²³. Vanaf 1969 schrijft hij jaarlijks een of meer artikelen, voor een deel recensie-artikelen.

Binnen de redactie beginnen er geleidelijk, voor het eerst in 1971, tussen de Vlaamse en de Nederlandse leden conflicten de kop op te steken. Men vindt er aanvankelijk telkens een oplossing voor, maar ze keren voortdurend in andere gedaante terug en krijgen een steeds scherper en principiëler karakter. Begin 1975 vindt de dramatische ontknoping plaats wanneer de Nederlandse redactie besluit zich uit Volkskunde terug te trekken. Dit besluit markeert het einde van de periode-Meertens. Het gelijktijdig genomen besluit om een eigen tijdschrift te beginnen, het Volkskundig Bulletin, betekent een keerpunt in de werkzaamheden van het Volkskundebureau. Het accent komt voortaan meer te liggen op onderzoek en publiceren.

Vanwege het belang van deze cruciale periode in de geschiedenis van het Volkskundebureau is het goed om wat dieper in te gaan op de conflicten binnen de redactie van Volkskunde. Ze zijn in wezen het gevolg van de andere visie op het vak, die zich in de afgelopen jaren op het Volkskundebureau ontwikkeld heeft en die doorwerkt in het redactiebeleid zowel ten aanzien van het karakter als de doelgroep van het tijdschrift. Voskuil wilde van Volkskunde een uitgesproken wetenschappelijk tijdschrift maken en zich primair richten op volkskundig geïnteresseerde historici en antropologen. Hij zocht geen aansluiting bij de volks- en heemkundig geïnteresseerde amateurs, die al door Neerlands Volksleven bediend werden. Voor Peeters diende Volkskunde een geheel andere doel. Volkskunde moest een wetenschappelijk verantwoord tijdschrift zijn, maar daarnaast moest het ook interessant zijn voor degenen die vooral in de cultuur van hun eigen regio geïnteresseerd zijn; de bijdragen die in de eerste plaats voor hen bestemd waren, hoefden niet een strikt wetenschappelijk karakter te hebben. Peeters streefde dan ook consequent naar een zo compleet mogelijke regionale vertegenwoordiging in de redactieraad. Dit vormde een eerste conflictpunt. Meertens was aanvankelijk niet echt tegen een dergelijke regionale vertegenwoordiging. In 1971 stelt de redactieraad voor om voor Noord-Brabant H. Mandos en voor Limburg H.L. Cox in de redactieraad te benoemen²⁴. Voskuil gaat met dat geografische principe echter niet accoord en krijgt Meertens hierin mee. Tegen de opname van Cox in de redactieraad hebben beiden geen bezwaar vanwege diens

23. Notulen redactieraad d.d. 17-11-1969: "Het merendeel van de 'Mededelingen' en de rubriek 'Kroniek' behelst berichtgeving uit Vlaanderen. Aangedrongen wordt in deze rubrieken ook mededelingen te krijgen van de Nederlandse redactie, ten einde het tijdschrift representatief te maken in het buitenland wat betreft de werking in het Nederlands taalgebied. Onder een grote hoofding 'KRONIEK' worden dan ook mededelingen verwacht van het Instituut voor Naam-, Dialect- en Volkskunde en het Openluchtmuseum van Arnhem".

24. Notulen vergadering redactieraad 25-9-1971. Voskuil was wegens vakantie niet op deze vergadering aanwezig.

“persoonlijke verdiensten als volkskundige”²⁵ en niet omdat hij een Limburger is.

Een ander wrijvingspunt dat in 1972 ter sprake komt, vormt de schier eindeloze reeks artikelen betreffende regionale Vlaamse sagenverzamelingen *Resultaten van het sagenonderzoek in het Nederlandse taalgebied*. Peeters was de reeks zonder vooroverleg met de Nederlandse redactie in 1965 gestart. De artikelen oogden als geannoteerde inhoudsopgaven en hadden een geringe leesbaarheid. Doordat ze al zoveel jaren in iedere jaargang, soms zeer dominant, aanwezig waren, bepaalden ze in belangrijke mate het gezicht van het tijdschrift²⁶. In de redactieraad worden hierover eind 1972 van Nederlandse zijde kritische opmerkingen gemaakt. Het antwoord van Peeters is kenmerkend voor het Vlaamse redactiebeleid: het sagenmateriaal mag niet aan de lezers onthouden worden, omdat het ongepubliceerd materiaal betreft dat anders te weinig bekend blijft; bovendien is een derde van de Vlaamse abonnees nauw betrokken bij dit sagenonderzoek²⁷.

Een veel ernstiger conflict ontstaat begin 1973, wanneer Peeters zonder enig vooroverleg met de Nederlandse redactie aan de Museumcommissie van het Openluchtmuseum Bokrijk toelegt een speciaal nummer van *Volkskunde* aan het twintigjarig bestaan van het museum te zullen wijden²⁸. Voskuil brengt de kwestie in de Volkskundecommissie, die evenmin als hij enthousiast blijkt te zijn over dit initiatief. Men deelt zijn angst dat het een onkritisch feestnummer wordt en voelt meer voor een nummer dat gewijd is aan de problematiek van het openluchtmuseum²⁹. Voskuil schrijft een brief. Peeters reageert zeer geïrriteerd³⁰ en nodigt als tegenzet de Volkskundecommissie uit met bijdragen te komen en namen te noemen van deskundigen die een bij-

25. Brief P.J. Meertens aan K.C. Peeters d.d. 9-11-1971. In dezelfde brief schrijft Meertens dat hij en Voskuil niet accoord kunnen gaan met Mandos.

26. Zo bevatten de jaargangen 1971 en 1972 ieder vier ‘Resultaten van het sagenonderzoek’.

27. Notulen redactievergadering d.d. 14-12-1972.

28. Brief K.C. Peeters aan de redactie en redactieraad van *Volkskunde* d.d. 12-2-1973.

29. In zijn brief van 21 maart 1973 aan Peeters schrijft Voskuil: “Hoewel niemand de bedoeling had, nu u de toezegging reeds hebt gedaan, om u in uw voornemen te dwarsbomen, ontmoette het plan weinig geestdrift. Daarbij zij vooropgesteld dat men in het algemeen in onze commissie ons tijdschrift weinig aantrekkelijk vindt. Op de Redactieraad hebben wij daarover uitvoerig van gedachten gewisseld en het is niet nodig daarop terug te komen. Maar het is wel zo dat men zich daardoor kritischer opstelt tegenover plannen waarvan men verwacht dat ze voor de lezer de aantrekkelijkheid niet zullen verhogen. Het bezwaar van feestnummers is dat kritische geluiden, zo die al op mogen klinken, afdempen. Voor de lezer die een buitenstaander is, is dat weinig opwekkend. Het nummer dat ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van Arnhem verscheen, is zo’n dood nummer, dat beter geen nummer van *Volkskunde* had moeten zijn, nog afgezien van het feit dat er dan tenminste 40 jaar aan vooraf waren gegaan”.

30. Brief K.C. Peeters aan J.J. Voskuil d.d. 23-3-1973: “Dat het plan weinig geestdrift ontmoette neem ik aan. Overdaad van geestdrift of zelfs ‘geestdrift tout court’ vanwege de Commissie is ons tot hertoe nog niet gebleken en als de commissie ‘ons tijdschrift weinig aantrekkelijk vindt’, dan hebben de leden toch meer dan voldoende gelegenheid om het meer aantrekkelijk te maken”.

drage kunnen leveren. Voskuil stuurt hem vervolgens een lijst van tien punten waaraan in de bijdragen aandacht geschonken zou moeten worden en doet een aantal suggesties voor de benadering van deskundigen. De leden van de Volkskundecommissie waren, behalve A.J. Bernet Kempers, die al had toegezegd een artikel te schrijven, op dit terrein niet deskundig en konden dus geen bijdrage leveren³¹. Peeters negeert dit voorstel en gaat verder zijn eigen gang. Het was niet de eerste keer dat hij eigenmachtig optrad. Van Nederlandse kant werden daar echter, waar het redactionele zaken betrof, steeds meer bezwaren tegen gemaakt. Op het Volkskundebureau groeide de gevoeligheid op dit punt omdat men zich steeds minder kon vinden in het beeld van de volkskunde zoals dat in het tijdschrift naar buiten werd gebracht, en dit ronduit schadelijk voor het aanzien van het vak vond.

De groeiende aandacht voor het redactiebeleid leidde ook tot het kardinale conflict betreffende de beoordeling van de kopij. Die gebeurde in de praktijk steeds door de Vlaamse redactie, ook als het kopij betrof die over Nederland ging. Toen echter in 1973 een artikel van J.R.W. Sinninghe in *Volkskunde* verscheen en de Nederlandse redactie bovendien de indruk had dat dit het begin van een reeks was, werd voorzichtig geprotesteerd: “Het zou prettiger geweest zijn wanneer we hiervan van tevoren geweten zouden hebben”³². Peeters zag de redelijkheid hiervan in en stelde voor om voortaan van tevoren overleg te plegen over een nieuwe reeks en om artikelen over Vlaanderen door de Vlaamse redactie, artikelen over Nederland door de Nederlandse redactie te laten beoordelen. Hij trekt in dezelfde brief direct de consequentie door een artikel van een Vlaming over Noord-Brabant aan de Nederlandse redactie ter beoordeling voor te leggen. Hij meent zelf dat het artikel opgenomen moet worden: “1. omdat de nadruk wordt gelegd op de samenwerking Nederland/Vlaanderen en 2. omdat Noord-Brabant in ‘Volkskunde’ zeer weinig aan bod komt alhoewel daar zeer grote belangstelling bestaat voor” de volkskunde”. Twee niet-wetenschappelijke redenen die geen genade vinden in de ogen van Meertens en Voskuil. Ze wijzen het artikel dan ook af³³.

Peeters legt zich bij de beslissing neer, maar vindt het jammer “de grote belangstelling voor de volkskunde in Noord-Brabant niet te kunnen uitbaten voor ons tijdschrift”. Enigszins onheilspellend voegt hij er aan toe: “Ik moet

31. Brief J.J. Voskuil aan K.C. Peeters d.d. 4-4-1973.

32. Brief P.J. Meertens aan K.C. Peeters d.d. 2-8-1973.

33. Brief P.J. Meertens aan K.C. Peeters d.d. 21-8-1973: “Dank voor uw brief van 10 augustus, Voskuil en ik hebben ons over het artikel van Marcel Daem gebogen en we zijn beiden van mening dat dit meer in een heemkundig tijdschrift – in dit geval dus in *Brabants Heem* – zou passen dan in een wetenschappelijk tijdschrift. De beide redenen die U aanvoert ter verdediging van Uw standpunt, dat vóór opnemingspleit, zijn niet van wetenschappelijke aard, en daarop dient toch de nadruk te vallen. De ‘Brabantse Dag’ is geen wetenschappelijke manifestatie, zomin als onze volkskundedagen dat zijn. Dat is voor ons dan ook de reden geweest dat de verslagen van deze dagen niet in *Volkskunde* worden opgenomen, maar in *Neerlands Volksleven*, dat niet pretendeert een wetenschappelijk tijdschrift te zijn”.

daar toch eens over spreken met mijn Noord-Brabantse vrienden en daarna met u"³⁴.

Vijf dagen later schrijft Peeters een brief aan Voskuil met kritisch commentaar op een door de Nederlandse redactie goedgekeurd artikel van P.A. Piebenga. Hij "zou er de voorkeur aan geven, vooraleer dit stuk op te nemen, het aan een specialist in de Skandinavistiek voor te leggen. Het artikel zit vol hypothesen"³⁵. Dit wordt om verschillende redenen door de Nederlandse redactie geweigerd. De in dit verband belangrijkste, formele reden is dat de Nederlandse redactie tot nu toe van de artikelen van Belgische auteurs pas achteraf kennis heeft kunnen nemen. Het ingrijpen van Peeters doorbreekt derhalve de gewone procedure. Voskuil schrijft verder in zijn antwoord aan Peeters overigens wel voor een procedure te voelen waarbij de redactie de gehele inhoud van het tijdschrift vooraf gezamenlijk bespreekt³⁶. Op de volgende redactieraadvergadering stelt Meertens voor deze procedure in de toekomst te gaan volgen. Zijn voorstel wordt aanvaard. Aan het slot van de vergadering drukt hij "zijn voldoening uit over de kwaliteit van de vergadering en de genomen beslissingen, die zeker in het voordeel van het tijdschrift zullen uitvallen"³⁷. De gevolgen van dit besluit worden spoedig duidelijk.

In 1974 spitst de strijd tussen beide redacties zich snel verder toe. Het belangrijkste conflict betreft echter weer de beoordeling van de kopij³⁸. In april krijgt de Nederlandse redactie vier Vlaamse artikelen ter beoordeling aangeboden. Ze worden alle vier afgekeurd. Het belangrijkste bezwaar is dat ze vrijwel alleen uit materiaal bestaan en dus niet als wetenschappelijk artikel kunnen worden aangemerkt. Meertens wijst er in zijn brief aan Peeters op dat het oordeel wordt bepaald door de wens om aan het tijdschrift een andere koers te geven:

Op de achtergrond van onze overwegingen moet onze wens gezien worden, een publiek te bereiken dat tot dusver afzijdig staat van de volkskunde en dus ook van Volkskunde, nl. dat van de historici en de cultureel antropologen. In Nederland is er een groeiende belangstelling

34. Brief K.C. Peeters aan P.J. Meertens d.d. 29-8-1973.

35. Brief K.C. Peeters aan J.J. Voskuil d.d. 3-9-1973.

36. Brief J.J. Voskuil aan K.C. Peeters d.d. 10-9-1973. In deze brief zegt Voskuil overigens over de oude procedure: "Ik schrijf dat ik deze gang van zaken wel eens heb betreurd, maar op andere ogenblikken heb ik er ook wel de wijsheid van ingezien. Het heeft ons ongetwijfeld veel moeilijkheden bespaard".

37. Notulen vergadering redactieraad d.d. 8-12-1973.

38. In de eerste plaats wordt een voorstel van de Nederlandse redactie om naast de boekrecensies ook een rubriek korte boekaankondigingen te openen door de Vlaamse redactie verworpen. In de loop van het jaar ontstaat er een hooglopend conflict tussen Peeters en Meertens betreffende een bericht van Peeters in *Volkskunde* over een door hem georganiseerde Europese enquête over liefde en huwelijk. Meertens, secretaris van de Europese *Volkskunde*-atlas, was hierover als redacteur van *Volkskunde* niet van tevoren door Peeters ingelicht.

van deze twee disciplines voor elkaar, en de volkskunde zou daarvoor een platform kunnen zijn. Slagen we erin om van Volkskunde zo'n platform te maken, dan zou dat o.i. een garantie zijn voor de ontwikkeling en de uitbouw van ons tijdschrift. Daarvoor zal nodig zijn dat we de aandacht trekken door de kwaliteit van wat we te bieden hebben en door onze kritische instelling³⁹.

Peeters had een dergelijke reactie wel verwacht⁴⁰. Hij kan begrip opbrengen voor de afwijzing van de vier artikelen, want die vond hij zelf ook niet zo best, maar van een koerswijziging van het tijdschrift Volkskunde wil hij niets weten. Heel duidelijk schetst hij de verschillen in doelstelling van beide redacties en hij wijst op de consequenties die daaruit wellicht getrokken moeten worden:

Onze beide lezerskringen verschillen in hoge mate. U zoekt steun bij de historici en bij de cultuuranthropologen (waarom niet bij de sociologen?). Wij wensen de volkskunde gaaf te houden, *brede* belangstelling te wekken en studiemateriaal te geven aan onderzoekers, medewerkers en andere belangstellenden. De kloof zit hier: U zoekt een 'elite' en, waar die (in Nederland) in de volkskunde niet in voldoende mate te vinden is, wordt over het muurtje heengekeken en zoekt U aanhang elders. Wij wensen in Vlaanderen zoveel mogelijk belangstellenden, die graag volkskundig feitenmateriaal bekomen en die tevens voorlichting verlangen op het gebied van methodiek, van nieuwe inzichten, van gewijzigde grondslagen, enz. Karikaturaal geschetst: U wenst enkele (hoeveel?) specialisten voldoening te schenken; wij gaan meer in de richting van een *bredere* opleiding en beoefening, zonder daarbij de wetenschappelijke standing prijs te geven. Ik heb nog even de jongste jaargangen van 'Volkskunde' bekeken en mijn zienswijze wordt er door gestaafd: hoofdzakelijk is het Nederlandse aandeel boekenwijsheid (uitvoerige recensies, compilatie van oudere en nieuwere publicaties, doch praktisch geen nieuw materiaal, geen resultaten van 'veldwerk'. Onzerzijds wordt heel wat anders ingebracht.

De artikelen worden vervolgens toch geplaatst.

Peeters zal ingezien hebben dat de constructie niet werkte. In een conflict met Meertens, enkele maanden later, over het geven van voorinzage van zijn artikel in Volkskunde over de Europese enquête aan de Nederlandse redactie,

39. Brief P.J. Meertens aan K.C. Peeters d.d. 17-4-1974.

40. Brief K.C. Peeters aan P.J. Meertens d.d. 22 april 1974: "Toen ik Uw brief van 17 dezer ontving heb ik, vooraleer hem te lezen, mij *ingebeeld* wat de inhoud ervan zou zijn. De werkelijkheid stemt volledig overeen met wat ik mij voorstelde: 1. afwijzen van de vier bijdragen; 2. onderlijnen van een wel diepgaand verschil van mening in verband met de doelstelling van 'Volkskunde'".

eist hij het recht op om zijn eigen stukken te publiceren zonder de andere redactieleden van tevoren van de inhoud op de hoogte te stellen en kondigt hij voor 1975 een reorganisatie van Volkskunde aan⁴¹.

In zijn ruim een maand later ingediende reorganisatieplan blijkt hij de zaak hard te willen spelen. Belangrijkste punt vormt de regionale vertegenwoordiging in de redactieraad, waarbij ook wordt gedacht aan “Nederlandstalige volksgroepen buiten Vlaanderen en Nederland”. Dit laatste zal bij Voskuil weer het spookbeeld van samenwerking met Zuid-Afrika hebben opgeroepen die hij in 1966, na een daartoe strekkend verzoek van het ‘Instituut vir Volkskultuurnavorsing van die Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging’ aan het Volkskundebureau, om principiële redenen had geweigerd⁴². Peeters benaderde buiten de Nederlandse redactie om ondertussen H. Mandos om als Noordbrabander zitting te nemen in de redactieraad. Na diverse vergaderingen van redactie en redactieraad over dit voorstel en nadat de Nederlandse redactie de laatste aflevering van Volkskunde ter fiattering pas in drukproef ontving, hakken Meertens en Voskuil begin januari 1975 de knoop door en stellen de Volkskundecommissie en de redactieraad van Volkskunde voor de banden met Volkskunde te verbreken⁴³. De Volkskundecommissie schaart zich achter dit voorstel. De voorzitter, mevrouw A.M.E. Draak, vraagt vervolgens “wat voor alternatief er is nu deze publicatiemogelijkheid is weggevallen”. Voskuil antwoordt hierop dat “hij, na overleg met de mensen op het bureau, denkt aan een onregelmatig verschijnend orgaan, in afleveringen van ongeveer 20 blzn., met in de eerste plaats literatuurinformatie, aangevuld met artikelen. De artikelen vormen, met de kleine bezetting van het bureau, het grootste probleem, afgaande ook op de ervaring opgedaan in de afgelopen jaren met het tijdschrift Volkskunde”⁴⁴.

In oktober 1975 verschijnt de eerste aflevering van het Volkskundig Bulletin. Het is zoals vroeger Volkskunde het orgaan van de Volkskundecommissie. In de inleiding schrijft Voskuil dat het dagelijks werk van de staf van het Volkskundebureau uit “documentatie en onderzoek” bestaat en dat derhalve de lezer van het tijdschrift zal worden geïnformeerd over de publicaties die er over de volkskunde verschijnen, “aangevuld met mededelingen over ons eigen onderzoek en met bijdragen van anderen”. Het accent ligt noodgedwongen nog op de documentatie. Er werd in die tijd ook ernstig rekening mee gehouden dat er wel eens een aflevering van het Volkskundig Bulletin zonder artikel zou kunnen verschijnen. Het publiek werd gezocht onder de historici en de antropologen, bij wie een groeiende belangstelling

41. Brief K.C. Peeters aan P.J. Meertens d.d. 19-8-1974.

42. Notulen van de vergadering van de Volkskundecommissie d.d. 22-10-1966 en 3-5-1967.

43. Brief van P.J. Meertens en J.J. Voskuil aan de leden van de Volkskundecommissie en de Redactieraad van Volkskunde d.d. 7-1-1975.

44. Notulen van de vergadering van de Volkskundecommissie d.d. 20-1-1975.

voor de geschiedenis van het dagelijks leven in de cultuur werd waargenomen. Voskuil hoopt dat het tijdschrift op den duur voor deze mensen als "ontmoetingsplaats en als platform" zal kunnen dienen. De keuze van deze doelgroep is een logisch gevolg van de richting waarin hij het vak stuurt. Enerzijds heeft hij historische gegevens nodig voor de reconstructie van culturele processen, anderzijds moeten de sociale wetenschappen de leemte opvullen die ontstaan is door het overboord zetten van het statische begrip volk. Volk wordt vervangen door een complex samenspel van sociale groepen met hun eigen tijdgebonden normen en ambities.

Het is geen toeval dat Voskuil in zijn verdere onderzoek vooral materiële onderwerpen uitkiest. Deze zijn in het algemeen wat grijpbaarder dan de onderwerpen uit de geestelijke volkskunde, vertonen een minder diffuus verspreidingsbeeld en hebben meestal meer historische sporen achtergelaten zodat de mogelijkheid van reconstructie van historische ontwikkelingen groter is. Ook de Europese Atlas had mede om dezelfde redenen voornamelijk onderwerpen uit de materiële cultuur gepland⁴⁵. Verschillende daarvan worden in de komende jaren op het Volkskundebureau verder uitgewerkt tot publicaties, waaronder die van Voskuil over de wanden van het boerenhuis⁴⁶. Andere door hem behandelde materiële onderwerpen betreffen het brood⁴⁷, het huisraad⁴⁸ en het gebruik van koffie en thee⁴⁹. In deze studies blijft de geografische verspreiding een belangrijke rol spelen. Het kaartbeeld op basis van de antwoorden op een vragenlijst van het Instituut vormt meestal het uitgangspunt, maar ook niet meer dan dat. Vervolgens wordt geprobeerd om met historische gegevens een ontwikkelingsproces te reconstrueren dat tot het twintigste-eeuwse kaartbeeld heeft geleid. De behoefte aan historische gegevens voor een groot geografisch gebied dwingt enerzijds tot het opzetten van een uitgebreide documentatie, anderzijds tot het zoeken van geschikte bronnen. Een voorbeeld van een ideale bron vormt de historische enquête die de situatie op een bepaald moment vastlegt. Het lukt hem enkele keren om zo'n

45. Het thema geestelijke cultuur had men op de laatste, tiende, plaats gezet.

46. J.J. Voskuil, *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland*. Arnhem 1979.; idem, *Tussen Twiske en Matenese. Faseverschillen in de verstening van de huizen op het platteland van Holland in de 16de eeuw*. *Volkskundig Bulletin* 8 (1982) p. 1-46. Ook de artikelen van A.J. Dekker over de kerstboom en van J. Jobse van Putten over resp. de oliën en vetten in de voeding en de conservering van voedingsmiddelen komen voort uit de EA.

47. J.J. Voskuil, *De weg naar lullekkerland*. Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 98 (1983) p. 460-482; idem, *Volkskundliche Karten und das Rekonstruieren kultureller Prozesse am Beispiel einer Karte des Brotkonsums in den Niederlanden*. In: *Volkskundliche Kulturraumforschung heute*. Hrsg. von H.L. Cox und Günter Wiegmann. Münster 1984, p. 113-127.

48. J.J. Voskuil, *Boedelbeschrijvingen als bron voor de kennis van groepsvorming en groepsgedrag*. *Volkskundig Bulletin* 13 (1987) p. 30-58.

49. Zie elders in deze aflevering.

bron aan te boren, zoals bij het onderzoek naar het brood en naar de verstening van het woonhuis, maar dergelijke bronnen zijn uiteraard schaars.

Een veelbelovende, seriële bron wordt in 1980 aangeboord: de boedelinventaris. Dat gebeurt naar het voorbeeld van het boedelinventarisproject dat sinds 1976 door het Volkskundliches Seminar van de universiteit te Münster (Westfalen) onder leiding van G. Wiegmann wordt uitgevoerd⁵⁰. De exploratie van deze bron door middel van de computer gebeurt daar eveneens om verspreidingsprocessen te reconstrueren. Maar terwijl in Münster vanaf het begin het opstellen en verder toetsen van algemene verspreidingsmodellen centraal staat, is dat in Amsterdam veel minder het geval. Dit hangt voor een deel samen met de stand van het volkskundig onderzoek in beide landen. In Nederland is nog weinig bekend over verspreidingspatronen. Bovendien is Voskuil niet zo hevig in algemene modellen en wetmatigheden geïnteresseerd. Wat hem veel meer lijkt aan te trekken is het complexe karakter van ontwikkelingen en het volstrekt onvoorspelbare verloop ervan dat wordt bepaald door tal van factoren.

Opvallend in zijn benadering van deze materiële onderwerpen is de toenemende aandacht die hij aan de mentale factor besteedt: de sociaalpsychologische betekenis die een verschijnsel voor de mensen heeft, de status die men eraan ontleent waardoor men zich van andere groepen kan onderscheiden, het daarmee samenhangende gevoel van identiteit dat erdoor versterkt kan worden. De betekenis en de functie van een verschijnsel kunnen per sociale groep verschillen, kunnen zich in de loop van de tijd wijzigen en kunnen bepalend zijn voor de verspreiding. Door middel van een vindingrijke interpretatie van historische gegevens uit allerlei bronnen lukt het hem om de dorre gegevens uit de boedelinventarissen tot spreken te brengen, waardoor deze gaan fungeren als indicator voor veranderende opvattingen en sociale verhoudingen⁵¹.

Voskuils belangstelling voor wat de mensen beweegt om dingen te doen richt zich niet alleen op de dragers van volkskundige verschijnselen, maar ook op de degenen die deze verschijnselen bestuderen, de volkskundigen. Wat trekt hen aan in de bestudering van de eigen cultuur? Hun motieven zijn bepalend voor de doelstellingen en methoden in de volkskunde. Het is niet zo verwonderlijk dat Voskuil zich hiervoor zo interesseert. De volkskunde is immers een vak waarin ideologieën steeds een belangrijke rol hebben gespeeld, soms met kwalijke gevolgen. Hij had, zoals we hebben gezien, dat ook zelf diverse malen ervaren. Om te begrijpen waarom volkskundigen handelden en schreven zoals ze deden heeft hij zich regelmatig in hun meestal

50. Zie het *Ten geleide* in het themanummer over de boedelinventaris: *Volkskundig Bulletin* 9 (1983) p. 1-2.

51. Zie hiervoor vooral zijn artikel *Boedelbeschrijvingen als bron voor de kennis van groepsvorming en groepsgedrag*. *Volkskundig Bulletin* 13 (1987) p. 30-58.

niet met zoveel woorden uitgesproken uitgangspunten verdiept. Daarbij raakte hij een enkele keer verzeild in een delicate analyse van persoonlijke gevoelens en behoeften van onderzoekers⁵².

Bijzonder wantrouwend staat Voskuil tegenover pogingen om bepaalde cultuurpolitieke idealen met behulp van de volkskunde te realiseren. Het vak leent zich hier ook bijzonder goed voor. Het kan de menselijke behoefte aan continuïteit bevredigen, het gevoel versterken tot een sociale of regionale of nationale groep te behoren met een eigen, specifieke cultuur die zich duidelijk onderscheidt van andere groepen. Hij heeft echter een diepe afkeer van dit soort gevoelens en is zeer pessimistisch over de mogelijkheid om de volkskunde definitief hiervan te verlossen. Zelf rekent hij zich tot de generatie volkskundigen die ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog zeer sceptisch staat tegenover ideologieën. Hij ziet echter al een nieuwe, in de jaren zestig en zeventig volwassen geworden generatie oprukken die weer meer open zou staan voor de oude ideeën over volk en volkscultuur:

De eerste tekenen in welke richting de veranderingen zich zullen voltrekken, kondigen zich al aan. Sinds enkele jaren is er bij het publiek (en dus ook in de media), maar ook bij studenten die ons Instituut bezoeken (antropologen, historici) een toenemende belangstelling voor boeken over volkskarakter, volksgeloof, volksgeneeskunde, volksverhalen en volksliederen, waarnaar al in dertig jaar geen vraag meer was. Wat hen daarin schijnt aan te trekken is de suggestie dat het volk wijsheden heeft bewaard of tot voor kort heeft gekend, die in de moderne beschaving verloren zijn gegaan⁵³.

Typerend voor zijn gevoeligheid op dit punt is dat hij vervolgens een parallel met de jaren dertig trekt, een periode die hij net niet politiek bewust heeft ervaren en waarin een sterke behoefte bestond aan autoriteiten. Die behoefte aan autoriteiten, niet alleen in de maatschappij maar ook in de wetenschap, meent hij de laatste jaren weer in toenemende mate te kunnen vaststellen: "Het is fascinerend, maar men houdt de adem in"⁵⁴.

Ook over de zin van het vak volkskunde en van wetenschap in het algemeen heeft hij weinig optimistische ideeën. In wezen vindt hij het wetenschappelijk bedrijf een bezigheid die maatschappelijk niet te verdedigen valt⁵⁵, zeker niet gezien de hoogte van de financiële beloning. Het enige nut van het

52. Vgl. o.a. zijn artikel *De taal van de wetenschap*. *Volkskundig Bulletin* 5 (1979) p. 21-43. Hierin probeert hij het karakter van het wetenschappelijk werk van Wiegelmann en Zender te verklaren uit hun persoonlijke behoeften.

53. J.J. Voskuil, *Geschiedenis van de volkskunde in Nederland. Portret van een discipline*. *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) p. 50-63: 63.

54. Idem, p. 63.

55. Zie *De taal van de wetenschap*. *Volkskundig Bulletin* 5 (1979) p. 21-43: 29.

vak ziet hij in de correctie die het kan verschaffen op maatschappelijk gezien gevaarlijke behoeften en ideologieën:

Het laatste woord in die discussies [over het begrip volk] is voor mij dat er geen volk is en geen volkscultuur en dat er derhalve geen volkskunde mogelijk is in de letterlijke betekenis van het woord. Wat er van anderhalve eeuw volkskunde-onderzoek overblijft, is de belangstelling voor regionale en sociale verschillen in de cultuur, het inzicht dat zowel de groepen die die verschillen vertonen als de verschijnselen die ze als hun eigenaardigheid beschouwen, onder druk van maatschappelijke spanningen, voortdurend van verspreiding, samenstelling en karakter veranderen, en de taak om te laten zien hoe ingewikkeld dat proces is. In die taak ligt de maatschappelijke functie van een wetenschap die men voor mijn part volkskunde mag blijven noemen. Het is een oefening in zindelijk denken over de menselijke behoefte tot een 'volk' te behoren, een behoefte die verantwoordelijk is voor veel ellende in de geschiedenis van onze beschaving⁵⁶.

Alleen een dergelijk politiek motief verschaft dus de morele rechtvaardiging om zich met de volkskunde bezig te houden. De eis is scherp gesteld, maar is wel een middel tegen politieke naïviteit van wetenschapsbeoefenaren. En dat kan bij dit vak geen kwaad. Men denke echter niet dat er voor de volkskunde dus toch nog enige hoop is, want Voskuil zorgt snel voor de domper: ook de behoefte tot zindelijk denken is historisch bepaald en in deze eeuw is het uitgerekend zijn generatie die die behoefte speciaal heeft⁵⁷. De uitspraak getuigt van zijn sombere kijk op de mensheid. Hopelijk prikkelt ze anderen in de toekomst om de onjuistheid ervan daadwerkelijk te bewijzen.

56. Reactie op de kanttekeningen van W. de Blécourt (*Geschiedenis van de volkskunde of de volkskunde van een geschiedenis? Notities bij een disciplineportret*) bij Voskuils artikel over de geschiedenis van de volkskunde in Nederland (zie noot 53): *Volkskundig Bulletin* 11 (1985) p. 49-50.

57. Zie noot 53 en 56.

“Eine Übung im sauberen Denken”. Beim Abschied von J.J. Voskuil

Anlässlich der Pensionierung von J.J. Voskuil am 1. Juli 1987 skizziert der Autor die Entwicklung von Voskuils volkskundlichen Ideen und Methoden in der Periode 1957-1987, in der er zuerst als Mitarbeiter und seit 1965 als Leiter der Abteilung Volkskunde des P.J. Meertens-Instituts tätig war. In dieser Zeit erfolgt unter seiner Leitung eine Umorientierung der niederländischen Volkskunde weg von der Rekonstruktion traditioneller Kulturgebiete in Richtung auf eine stark auf die Mentalität bezogene Erforschung kultureller Prozesse.